

**DŽONATAN
LITEL**

EUMENIDE

II DEO

Prevela s francuskog
Gordana Breberina

■ Laguna ■

Naslov originala

Jonathan Littell

LES BIENVEILLANTES

Copyright © 2006 by Jonathan Littell

Translation copyright © 2022 za srpsko izdanje, LAGUNA

Za mrtve

Sadržaj

Menuet (u formi ronda)	9
Arija	351
Žiga	401
<i>Dodaci</i>	
Glosar	467
Uporedna tabela činova	476
Beleška o piscu	479

MENUET
(U FORMI RONDA)

Kao što ste i mogli da pretpostavite, Tomas mi je doneo pismo. Sišao sam u hotelski bar da slušam vesti u društvu nekoliko oficira Vermahta. To je verovatno bilo sredinom maja: naše trupe su u Tunisu izvele „namerno skraćivanje fronta, u skladu sa unapred utvrđenim planom“; u Varšavi se „neometano nastavljalo“ likvidiranje terorističkih bandi. Oficiri oko mene slušali su ćutke, natmureni; samo se jedan hauptman bez ruke glasno zacerekao na reči *freiwillige Frontverkürzung* i *planmässig*, ali je prestao kad je video moj usplahireni pogled; isto kao on, ali i ostali, znao sam dovoljno o tome, pa sam umeo da protumačim te eufemizme: Jevreji, koji su podigli ustanak u getu, već nedeljama su pružali otpor našim najboljim jedinicama, a Tunis je bio izgubljen. Potražio sam pogledom konobara da bih naručio još jedan konjak. Tomas je ušao. Prošao je kroz dvoranu vojničkim korakom, teatralno me je pozdravio nemačkim pozdravom, lupivši petama, a onda me je uhvatio za ruku i odvuкао u separe; tamo se strovalio na klupu, nehajno bacio kapu na sto i krenuo da maše kovertom koji je nežno držao s dva prsta u rukavici: „Znaš li šta je unutra?“, upitao je nabravši obrve. Odmahnuo sam glavom. Video sam da u zaglavlju piše *Persönlicher Stab des Reichsführerr-SS*.¹ „Ja znam“, nastavio je

¹ Nem.: Lični štab rajhsfirera SS-a. (Prim. prev.)

istim tonom. Lice mu se ozarilo: „Čestitam, dragi moj prijatelju. Dobro kriješ svoje karte. Oduvek sam znao da si veštiji nego što izgledaš.“ I dalje je držao koverat. „Hajde, uzmi.“ Uzeo sam koverat, otvorio ga i izvadio list hartije, na kome je bilo naređenje da se prvom prilikom javim oberšturmbranfireru dr Rudolfu Brantu, ličnom ađutantu rajhsfirera SS-a. „Ovo je službeni poziv“, rekao sam prilično glupo. – „Da, to je službeni poziv.“ – „Šta to znači?“ – „Znači da tvoj prijatelj Mandelbrod ima dobre veze. Prebačen su u rajhsfirerov lični štab, stari moj. Hoćemo li da proslavimo?“

Nisam bio raspoložen za slavlje, ali se nisam opirao. Tomas me je cele noći častio američkim viskijem i oduševljeno raspredao o tvrdoglavosti varšavskih Jevreja. „Shvataš li ti to? *Jevreji!*“ Što se tiče mog novog posla, mislio je, po svemu sudeći, da sam to majstorski izveo, a ja nisam imao pojma o čemu se radi. Narednog jutra sam otišao u *SS-Haus*, u Princ-Albrehtštraseu, odmah pored sedišta policije, u nekadašnji veliki hotel pretvoren u kancelarije. Odmah me je primio oberšturmbranfirer Brant, pedantan, pogrbljen čovečuljak neupadljivog izgleda, lica skrivenog iza velikih naočara s okruglim crnim okvirom od kornjačevine; imao sam utisak da sam ga video u Hoenlihenu, kad me je rajhsfirer odlikovao dok sam ležao u bolničkom krevetu. Saopštio mi je, u nekoliko kratkih i preciznih rečenica, šta se od mene očekuje. „Prelazak sistema koncentracionih logora sa strogo vaspitne svrhe na funkciju obezbeđivanja radne snage, započet pre više od godinu dana, ne odvija se bez zastoja.“ Taj problem je bio povezan kako sa odnosima između SS-a i spoljnih učesnika tako i sa odnosima unutar samog SS-a. Rajhsfirer je želeo da se bolje upozna sa izvorom napetosti kako bi je umanjio i tako maksimalno povećao proizvodni kapacitet tog značajnog rezervoara radne snage. Shodno tome, odlučio je da zaduži nekog iskusnog oficira za *Arbeitseinsatz* („organizaciju rada“). „Pošto su proučeni dosijei i pošto je stiglo više preporuka, vi ste imenovani. Rajhsfirer veruje u vašu sposobnost da uspešno obavite taj zadatak koji će zahtevati veliku analitičnost, osećaj za diplomatiju i esesovsku preduzimljivost kakvu ste pokazali u Rusiji.“ Kancelarije SS-a kojih se tiče ovo pitanje dobiće

naređenje da sarađuju sa mnom, a ja treba da se pobrinem da se ta saradnja odvija na najbolji mogući način. „Sva vaša pitanja, kao i vaši izveštaji“, zaključio je Brant, „treba da budu adresirani na mene. Rajhsfirer će se videti s vama samo ukoliko proceni da je to neophodno. Danas će vas primiti da bi vam objasnio šta se od vas očekuje.“ Saslušao sam ga ne trepnuvši; nisam razumeo o čemu govori, ali sam procenio kako je pametnije da pitanja za sada zadržim za sebe. Brant mi je rekao da sačekam u salonu u prizemlju; tamo sam pronašao časopise, čaj i kolače. Brzo sam se umorio od prelistavanja starih brojeva *Švarces korpsa* na slabom svetlu; nažalost, u zgradi nije moglo da se puši, rajhsfirer je to zabranio zbog mirisa, a nisam mogao da izađem kako bih zapalio cigaretu na ulici, jer je moglo da se desi da me pozovu. Došli su po mene krajem popodneva. Brant mi je u predvorju dao poslednja uputstva: „Ništa ne komentarišite, ne postavljajte pitanja, govorite samo ako ste pitani.“ Onda me je uveo u kancelariju. Hajnrih Himler je sedeo za pisačim stolom; prišao sam vojničkim korakom, a za mnom je ušao i Brant, koji me je predstavio; salutirao sam, a Brant se, nakon što je rajhsfireru pružio neku fasciklu, povukao. Himler mi je dao znak da sednem, pa je prelistao fasciklu. Imao je sasvim obično, bezbojno lice, brčići i naočare su samo isticali prosečnost njegovih crta. Pogledao me je sa prijateljskim smeškom; kada bi podigao glavu, zbog svetla koje se odražavalo u staklu njegovih naočara, delovao je nedokučivo, pošto su mu dva okrugla ogledala skrivala oči: „Izgleda da ste u boljoj formi nego poslednji put kad sam vas video, šturmbanfireru.“ Bilo mi je vrlo čudno da se toga seća; možda je u fascikli pisalo nešto o tome. Nastavio je: „U potpunosti ste se oporavili od povrede? To je dobro.“ Prelistao je nekoliko strana. „Vidim da vam je majka Francuskinja.“ To mi je zvučalo kao pitanje, pa sam se usudio da odgovorim: „Rođena u Nemačkoj, rajhsfireru. U Alzasu.“ – „Da, ali ipak Francuskinja.“ Ponovo je podigao glavu, ali se svetlo ovoga puta nije odbilo o naočare: otkrio je previše zbijene, sitne, iznenađujuće blage oči. „Znate, načelno ne uzimam u svoj štab ljude koji imaju strane krvi. To je poput ruskog ruleta: previše je opasno.

Nikad se ne zna šta će se ispoljiti, čak i kod vrlo dobrih oficira. Ali doktor Mandelbrod me je ubedio da napravim izuzetak. On je vrlo mudar čovek, cenim njegov stav.“ Zastao je. „Za to mesto sam imao na umu jednog drugog kandidata. Šturmbanfirera Gerlaha. Nažalost, nastradao je pre mesec dana. U Hamburgu, za vreme engleskog bombardovanja. Nije na vreme otišao u sklonište i pala mu je saksija na glavu. Mislim da su bile begonije. Ili lale. Poginuo je na licu mesta. Ti Englezi su čudovišta. Bombardovati tek tako civile, bez razlike. Kad pobedimo, moraćemo da organizujemo suđenje za ratne zločine. Odgovorni za ta zverstva moraće da odgovaraju.“ Začutao je i ponovo se zadubio u moj dosije. „Uskoro ćete napuniti trideset godina i niste oženjeni“, rekao je ponovo podigavši glavu. „Zašto?“ Ton mu je bio strog, profesorski. Pocrveneo sam: „Još mi se nije ukazala prilika, rajhsfireru, završio sam fakultet pred sam rat.“ – „Treba ozbiljno da razmislite o tome, šturmbanfireru. Vaša krv je vredna. Ona ne sme da bude izgubljena za Nemačku ako poginete u ovom ratu.“ Reči su mi izašle iz usta same od sebe: „Oprostite mi, molim vas, rajhsfireru, ali način na koji gledam na svoje učešće u nacionalsocijalizmu i služenje u SS-u ne dozvoljava mi da razmišljam o braku sve dok moj *Volk* ne savlada opasnosti koje mu prete. Ljubav prema ženi može samo da oslabi muškarca. Moram celog sebe da dam i svoju odanost neću moći da podelim pre konačne pobede.“ Himler me je slušao pažljivo posmatrajući moje lice; malo je iskolačio oči. „Iako imate strane krvi, šturmbanfireru, vaši germanski i nacionalsocijalistički kvaliteti su vrlo upečatljivi. Ne znam mogu li da se složim s vašim razmišljanjem: i dalje smatram da je dužnost svakog esesovca da produži rasu. Ali razmisliću o vašim rečima.“ – „Hvala, rajhsfireru.“ – „Da li vam je oberšturmbanfirer Brant objasnio šta će biti vaš posao?“ – „U glavnim crtama, rajhsfireru.“ – „Nemam bogzna šta da dodam. Budite, pre svega, taktični. Ne želim da izazovem nepotrebne sukobe.“ – „Razumem, rajhsfireru.“ – „Vaši izveštaji su odlični. Imate odličan osećaj za sintezu iza koga stoji dokazani *Weltanschauung*. To me je navelo da izaberem upravo vas. Ali pazite! Hoću konkretna rešenja, a ne prazne priče.“ – „Razumem,

rajhsfireru.“ – „Doktor Mandelbrod će sigurno tražiti da mu dostavljate kopije svojih izveštaja. Ja nemam ništa protiv toga. Srećno, šturmbanfireru. Možete ići.“ Ustao sam, pozdravio ga i krenuo da izađem. Himler me je iznenada pozvao svojim tihim, oštrim glasom: „Šturmbanfireru!“ – „Izvolite, rajhsfireru?“ Oklevao je: „I bez lažne sentimentalnosti, važi?“ Ostao sam u stavu mirno: „Naravno, rajhsfireru.“ Ponovo sam salutirao i izašao. Brant me je u predvorju uputno pogledao: „Dobro je prošlo?“ – „Mislim da jeste, her oberšturmbanfireru.“ – „Rajhsfirer je sa velikim zanimanjem pročitao vaš izveštaj o problemima koji se tiču ishrane naših vojnika u Staljingradu.“ – „Čudi me da je taj izveštaj stigao do njega.“ – „Rajhsfirer se zanima za mnogo štošta. Grupenfirer Olendorf i ostali šefovi odeljenja često mu dostavljaju zanimljive izveštaje.“ Brant mi je dao knjigu *Jevrejsko ritualno ubistvo* Helmuta Šrama. „Rajhsfirer je tražio da se odštampa za sve oficire SS-a koji imaju najmanje čin štandartenfirera. Tražio je, međutim, da se podeli i nižim oficirima koji imaju veze sa jevrejskim pitanjem. Videćete, vrlo je zanimljiva.“ Zahvalio sam mu: još jedna knjiga za čitanje, u trenutku kada nisam maltene ništa više čitao. Brant mi je savetovao da uzmem nekoliko slobodnih dana dok se ne smestim: „Nećete ništa postići dok ne sredite stvari u svom privatnom životu. Posle toga dođite kod mene.“

Brzo sam uvideo da će najosetljivije biti pitanje smeštaja: nisam mogao večno da ostanem u hotelu. Oberšturmbanfirer Glavne kadrovske službe SS-a ponudio mi je dve mogućnosti: vrlo jeftin stan SS-a za neoženjene oficire, sa obrocima uključenim u cenu; ili soba kod nekog stanovnika Berlina, za koju ću morati da plaćam kiriju. Tomas je stanovao u prostranom trosobnom, vrlo udobnom stanu sa visokom tavanicom i skupim antikvarnim nameštajem. S obzirom na nedostatak stanova u Berlinu – ljudi koji su raspolagali nekom praznom prostorijom bili su načelno obavezni da uzmu stanara – to je bio luksuzan smeštaj, naročito za jednog neoženjenog oberšturmbanfirera; ne bi ga odbio ni

oženjeni grupenfirer s decom. Objasnio mi je, kroz smeh, kako ga je dobio: „Nije bilo teško. Ako hoćeš, mogu ti pomoći da pronađeš stan, možda ne isto ovoliko veliki, ali najmanje dvosobni.“ Zahvaljujući poznaniku koji je radio u *Generalbauinspektionu*² Berlina, na osnovu posebne mere dodeljen mu je jedan jevrejski stan ispražnjen radi zamene greda. „Jedini je problem što je to učinjeno pod uslovom da platim renoviranje, oko petsto rajhsmarka. Nisam ih imao, ali sam uspeo da izdejstvujem da mi ih Berger pozajmi na ime vanredne pomoći.“ Zavaljen na sofi, zadovoljno je gledao oko sebe: „Nije loše, zar ne?“ – „A automobil?“ , upitao sam nasmejavši se. Tomas je imao i mali kabriolet, koji je rado koristio za izlaske i kojim je ponekad uveče dolazio po mene. „To je druga priča, stari moj, ispričaću ti je neki drugi put. U Staljingradu sam ti lepo rekao da ćemo dobro živeti ako izvučemo živu glavu odande. Nema razloga da se lišavamo užitaka.“ Razmislio sam o njegovom predlogu, ali sam se na kraju opredelio za nameštenu sobu kod nekog stanovnika Berlina. Bilo bi mi nepodnošljivo da stanujem u nekoj zgradi SS-a, želeo sam da biram s kim ću se družiti van radnog vremena; s druge strane, iskreno govoreći, pomalo me je plašila pomisao da živim potpuno sam. Stanodavci će bar biti prisutni u stanu, tražiću da mi se spremaju obroci, čuće se zvuci u hodniku. Podneo sam, dakle, zahtev, u kome sam naveo da hoću dve sobe i da mi treba žena koja će mi kuvati i pospremati stan. Ponudili su mi nešto u Miteu, kod jedne udovice, šest stanica gradskom železnicom od Princ-Albrehtstrasea, bez predsedanja, i po razumnoj ceni. Pristao sam i ne otišavši da vidim. Dali su mi nekakvo pismo. Kad mi je otvorila, frau Gutkneht, debela, rume-na žena starija od šezdeset godina, bujnih grudi i obojene kose, dugo me je odmeravala prepređenim pogledom: „Vi ste, znači, taj oficir?“ , upitala me je s jakim berlinskim naglaskom. Prekoračio sam prag i stegao joj ruku: zaudarala je na jeftin parfem. Krenula je unatraske kroz dugi hodnik i pokazala mi vrata: „Ja sam ovde, a vi ste tamo. Evo vam ključ. I ja, naravno, imam jedan.“ Otvorila mi je i provela me kroz prostorije: fabrički proizveden nameštaj

² Nem.: Generalni građevinski inspektorat. (Prim. prev.)

prepun drangulija, požutele i potklobučene tapete, miris ustajalog vazduha. Iza dnevnog boravka bila je spavaća soba, odvojena od ostatka stana. „Kuhinja i klozet su u dnu. Topla voda je racionisana, dakle, nema kupanja.“ Na zidu su visila dva portreta u crnom ramu: muškarac od tridesetak godina, sa činovničkim brčićima, i plavokos, robustan momak u uniformi Vermahta. „Ovo vam je muž?“, upitao sam s poštovanjem. Lice joj se iskrivilo: „Da, i moj sin Franc, moj mali Franci. Poginuo je prvog dana pohoda na Francusku. Njegov feldvebel mi je napisao da je poginuo kao junak, da bi spasao druga, ali nije dobio odlikovanje. Hteo je da osveti tatu, mog Bubija, tamo, koga je ugušio gas kod Verdena.“ – „Moje saučeešće.“ – „Ah, navikla sam se, znate, da Bubija više nema, ali mi moj mali Franci još nedostaje.“ Šeretski me je odmerila. „Šteta što nemam ćerku. Mogli biste da se oženite njom. Volela bih da imam oficira za zeta. Moj Bubi je bio unterfeldvebel, a moj Franci samo gefrajter.“ – „Stvarno šteta“, odgovorio sam ljubazno. Pokazao sam na drangulije: „Mogu li da vas zamolim da sve ovo sklonite? Trebaće mi mesta za stvari.“ Lice joj je poprimilo ljutit izraz: „Pa gde da ih stavim? Kod mene ima još manje mesta. Osim toga, lepo je. Treba samo malo da ih pomerite. Ali pazite! Ko polomi, plaća.“ Pokazala mi je fotografije: „Ako hoćete, ovo mogu da uzmem. Ne bih želela da vas opterećujem svojim bolom.“ – „To mi ne smeta.“ – „Dobro, onda ću ih ostaviti. Ovo je bila Bubijeva omiljena soba.“ Dogovorili smo se za obroke i ja sam joj dao deo svojih tačkica.

Smestio sam se najbolje što sam mogao; nisam, uostalom, imao mnogo stvari. Kad sam stavio na gomilu drangulije i loše romane iz vremena pre Velikog rata, uspeo sam da oslobodim nekoliko polica, gde sam poređao svoje knjige, koje su mi doneli iz podruma gde sam ih ostavio pre nego što sam krenuo za Rusiju. Uživao sam dok sam ih otpakivao i prelistavao, iako su mnoge bile propale od vlage. Pored njih sam stavio Ničea koga mi je poklonio Tomas i koga nikad nisam otvorio, tri Barouzova romana doneta iz Francuske i Blanšoa, od čijeg sam čitanja odustao; Stendalove knjige koje sam poneo u Rusiju tamo su i ostale; sam Stendal je

otprilike na isti način tamo izgubio svoje dnevnik iz 1812. Kajao sam se što nisam kupio nove kad sam bio u Parizu, ali biće još prilika za to ako poživim. Knjižica o ritualnom ubistvu zadala mi je muke: dok sam *Festgabe* lako mogao da stavim pored knjiga iz ekonomije i političkih nauka, njoj sam teško mogao da pronađem odgovarajuće mesto. Na kraju sam je gurnuo među knjige iz istorije, između Fon Trajčkea i Gustava Kosine. Te knjige i odeća bile su sve što sam imao, ako se izuzmu gramofon i nekoliko ploča; kindžal iz Nalčika je, nažalost, takođe ostao u Staljingradu. Kad sam sve složio, pustio sam Mocartove arije, zavalio se u naslonjač i zapalio cigaretu. Frau Gutkneht je ušla bez kucanja i odmah planula: „Ovde nećete pušiti! Zavesa će se usmrđeti.“ Ustao sam i povukao krajeve vojničke bluze nadole: „Frau Gutkneht, zamoliću vas da kucate i sačekate moj odgovor pre nego što uđete.“ Pocrvenela je: „Izvinite, her oficiru! Ali ja sam u svojoj kući, zar ne? Osim toga, uz dužno poštovanje, mogu majka da vam budem. Šta vam smeta što ulazim!? Ne nameravate valjda da dovodite ženske ovamo? Ovo je poštena kuća, kuća čestite porodice.“ Zaključio sam da hitno moram da razjasnim neke stvari: „Frau Gutkneht, iznajmljujem vaše dve sobe; ovo ovde je, dakle, moja kuća, a ne vaša. Uopšte nemam nameru da dovodim ženske, kako vi to kažete, ali držim do svog privatnog života. Ako vam takav dogovor ne odgovara, pokupiću svoje stvari, uzeti nazad novac za kiriju i otići. Jasno?“ Smirila se: „Nemojte tako, her oficiru... Nisam navikla, to je sve. Možete i da pušite ako hoćete. Samo, ako biste samo mogli da otvorite prozor...“ Pogledala je moje knjige: „Vidim da ste obrazovani...“ Prekinuo sam je: „Frau Gutkneht, ako nemate više nijedno pitanje, bio bih vam zahvalan ako biste me ostavili.“ – „Oh da, izvinite, u redu.“ Izašla je i ja sam zatvorio vrata za njom ostavivši ključ u bravi.

Sredio sam papire sa kadrovskom službom i otišao ponovo kod Branta. Naredio je da za mene oslobode jednu od malih, svetlih kancelarija u potkrovlju nekadašnjeg hotela. Imao sam na

raspolaganju predsoblje s telefonom i radnu sobu sa sofom, mladu sekretaricu frojlajn Praksu, ordonantske službe predviđene za tri kancelarije i ekipu daktilografa koja je opsluživala ceo sprat. Moj vozač se zvao Pjontek, *Volksdeutscher* iz Gornje Šlezije koji mi je na putovanjima bio i ordonans; imao sam na raspolaganju automobil, ali je rajhsfirer tražio da se svaka vožnja u privatne svrhe zasebno obračunava i da mi se cena goriva oduzima od plate. Smatrao sam da je sve to rasipanje novca. „Nije to ništa. Treba da imate sredstva za rad da biste dobro radili“, uveravao me je Brant sa smeškom. Nisam uspeo da se sretnem sa šefom rajhsfirerovog ličnog štaba obergruppenfirerom Volfom; oporavljao se od teške bolesti i Brant je već mesec dana obavljao sve njegove dužnosti. Dao mi je nekoliko dodatnih objašnjenja u vezi sa onim što se od mene očekuje: „Važno je da se najpre upoznate sa sistemom i problemima koji postoje u njemu. Ovde se arhiviraju svi izveštaji poslati rajhsfireru na tu temu: tražite da vam ih odnesu gore i iščitajte ih. Ovo je spisak oficira SS-a na čelu raznih odeljenja koja imaju veze s vašim zadatkom. Zakažite sastanke i razgovarajte s njima, oni vas čekaju i otvoreno će pričati s vama. Kada budete stekli sveobuhvatnu sliku, krenućete u inspekciju.“ Pogledao sam spisak: to su prvenstveno bili oficiri Centralne kancelarije SS-a za privredu i upravu (*Wirtschafts-Verwaltungshauptamt*) i RSHA. „Inspektorat za logore je pripojen WVHA, zar ne?“, upitao sam. – „Da“, odgovorio je Brant, „pre nešto više od godinu dana. Pogledajte svoj spisak, to je sad *Amtsgruppe*³ D. Tamo imate brigadefirera Gliksa, šefa uprave, njegovog zamenika obersturmbanfirera Libehenšela – od njega ćete, među nama rečeno, sigurno imati više koristi nego od njegovog nadređenog – i nekoliko šefova odeljenja. Logori su, međutim, samo jedna strana problema; tu su i preduzeća SS-a. Primiće vas obergruppenfirer Pol, koji je na čelu WVHA, da bi o tome razgovarao s vama. Razume se, možete slobodno da se sastanete i s drugim oficirima kako biste produbili neka pitanja, ali se najpre vidite s ovima. Obersturmbanfirer Ajhman će vam u RSHA objasniti sistem specijalnih transporta, reći vam

³ Nem.: odeljenje. (Prim. prev.)

dokle se stiglo sa rešavanjem jevrejskog pitanja i objasniti vam šta će s njim biti u budućnosti.“ – „Mogu li nešto da vas pitam, her oberšturmfireru?“ – „Samo izvolite.“ – „Ako sam vas dobro razumeo, imam pristup svim dokumentima koji se tiču konačnog rešenja jevrejskog pitanja?“ – „Budući da se rešavanje jevrejskog problema direktno tiče najboljeg mogućeg raspoređivanja radne snage, da. Ali moram da napomenem kako ćete zbog toga postati *Geheimnisträger*, nosilac tajni, i to u mnogo većoj meri nego što ste bili dok ste obavljali svoje dužnosti u Rusiji. Strogo vam je zabranjeno da o tome razgovarate s bilo kim van službe, uključujući i službenike ministarstava i partije sa kojima ćete dolaziti u dodir. Rajhsfirer dozvoljava samo jednu kaznu za bilo kakvo kršenje tog pravila: smrtnu.“ Ponovo je pokazao na list hartije koji mi je dao: „Možete slobodno da razgovarate sa svim oficirima sa tog spiska; što se tiče njihovih podređenih, najpre se raspitajte.“ – „Dobro.“ – „Što se tiče vaših izveštaja, rajhsfirer je propisao *Sprachregelungen*, jezička pravila. Upoznajte se s njima i strogo ih se pridržavajte. Biće vam vraćen svaki izveštaj koji nije u skladu s njima.“ – „*Zu Befehl, Herr Obersturmbannführer.*“

Zaronio sam u posao kao u okrepljujuću kupku, kao u sumporni izvor u Pjatigorsku. Danima sam, sedeći na maloj sofi u kancelariji, halapljivo čitao izveštaje, prepisku, naredjenja, rasporede; s vremena na vreme, krišom bih popušio cigaretu na prozoru. Frojlajn Praksa, priglupa Sudetkinja kojoj bi se očigledno više sviđalo da provodi dane ćaskajući preko telefona, morala je stalno da nosi dokumenta gore-dole i žalila se da joj otiču gležnjevi. „Hvala“, rekao bih joj i ne pogledavši je kada bi ušla u moju kancelariju s novom hrpom. „Spustite je tamo, a one uzmite, završio sam, možete da ih vratite.“ Uzdahnula bi i izašla trudeći se da pravi što veću buku. Vrlo brzo se ispostavilo da je frau Gutkneht grozna kuvarica, umela je da spremi samo tri jela, i to sva s kupusom, a ni njih često ne bi spremila kako treba. Uveče sam obično slao frojlajn Praksu kući, silazio u trpezariju da nešto pojedem i ostajao da radim u kancelariji do kasno u noć; kući sam se vraćao samo na spavanje. Da ne bih zadržavao Pjonteka, vozio sam se gradskom

železnicom; u to doba su vozovi na liniji C bili gotovo prazni i ja sam uživao da posmatram retke prolaznike, njihova zborana, umorna lica odvlačila su me nakratko od posla. U vagonu sam više puta zatekao jednog istog muškarca, službenika koji je verovatno, isto kao ja, radio dokasno; on mene nije primećivao, jer je uvek bio zadubljen u neku knjigu. Taj čovek, koji inače nije bio naročito upadljiv, čitao je na upadljiv način: dok je prelazio očima preko redova, pomerao je usne kao da čita naglas, ali nisam mogao da čujem nikakav zvuk, čak ni šapat; i tada bih osetio čuđenje koje je Sveti Avgustin osetio kada je prvi put video Ambrozija Milanskog kako čita u sebi, samo očima, pošto on, provincijalac, nije znao da je tako nešto uopšte moguće, jer je umeo da čita samo naglas, slušajući sebe.

Iščitavajući dokumenta, naleteo sam na izveštaj koji je rajhsfireru krajem maja podneo dr Korher, mrzovoljni statističar koji je osporavao naše brojeve: moram priznati da sam se prepao od njegovih podataka. Posle statističkog obrazloženja koje neko ko nije stručan teško može da prati, zaključio je da je, ako se izuzmu Rusija i Srbija, na dan 31. decembra 1942. godine 1.873.549 Jevreja bilo mrtvo, „transportovano na istok“, ili „*provedeno kroz logore*“ (*durchgeschleust* – zanimljiv termin, čiju su upotrebu, kako sam pretpostavljao, nametala rajhsfirerova jezička pravila). Nemačka je od dolaska Nacističke partije na vlast, ocenio je u zaključku, uticala da se ukupno jevrejsko stanovništvo u Evropi smanji za četiri miliona, pri čemu je, ako sam dobro razumeo, tim brojem bila obuhvaćena i emigracija uoči rata. Čak i posle onoga što sam mogao da vidim u Rusiji, to mi je delovalo zastrašujuće: odavno smo prevazišli zanatski nivo operativnih grupa. Na osnovu čitavog niza naredaba i uputstava mogao sam takođe da uvidim kako se Logorski inspektorat teško prilagođava zahtevima totalnog rata. Iako je još u martu 1942. osnovana WVHA, koja je zatim pripojena IKL-u kako bi se prešlo na maksimalnu ratnu proizvodnju, ozbiljne mere za smanjenje smrtnosti logoraša i poboljšanje njihovog učinka usvojene su tek u oktobru; Gluks, načelnik IKL-a, u decembru još naređuje lekarima u koncentracionim logorima

da poboljšaju sanitarne uslove, smanje smrtnost i povećaju produktivnost, ali ne navodi konkretne mere. Prema statističkim podacima D II koje sam pregledao, smrtnost, izražena procentualno po mesecima, snažno opada: ukupna stopa smrtnosti za sve koncentracione logore pala je sa deset odsto u decembru na 2,8 odsto u aprilu. Taj pad je, međutim, i dalje relevantan, pošto logorska populacija neprekidno raste; brojevi koji se odnose na neto gubitke ostaju isti. U polugodišnjem izveštaju D II navodi se da je od jula do decembra 1942. godine umrlo 57.503 od 96.770 logoraša, što je šezdeset odsto; od januara se broj vrti oko šest-sedam hiljada mesečno. Činilo se da nijedna od preduzetih mera ne može da ga smanji. Osim toga, sticao se utisak da je situacija u nekim logorima mnogo gora nego u drugim; u martu je stopa smrtnosti u Aušvicu, koncentracionom logoru u Gornjoj Šleziji za koji sam tada prvi put čuo, iznosila 15,4 posto. Postajalo mi je jasno šta rajhsfirer hoće da postigne.

Ipak se nisam osećao samouvereno. Da li je to bila posledica nedavnih događaja ili samo urođenog nedostatka birokratskog instinkta? Kako bilo da bilo, pošto sam na osnovu dokumenata stekao sveobuhvatnu predstavu o problemu, odlučio sam da se posavetujem s Tomasom pre nego što odem u Oranijenburg, gde su bili ljudi iz IKL-a. Voleo sam Tomasa, ali mu nikad nisam pričao o svojim ličnim problemima; ali kad je reč o mojim sumnjama u vezi s poslom, on je uživao moje najveće poverenje. Jednom mi je oštroumno objasnio kako sistem funkcioniše (to je verovatno bilo 1939, ili možda čak krajem 1938, u vreme unutrašnjih sukoba u pokretu posle Kristalne noći): „Normalno je da pravila budu neodređena, to se čak namerno radi, to proističe iz same logike onoga što se zove *Führerprinzip*. Onaj kome je pravilo upućeno treba da dokuči namere onoga ko ga je propisao i deluje u skladu s tim. Oni koji uporno traže jasna naređenja ili žele donošenje zakonskih mera nisu shvatili da nisu važna vođina naređenja, već vođina volja i da onaj ko je dobio naređenje treba da ga dešifruje ili čak unapred pretpostavi kakva je vođina volja. Onaj ko to ume odličan je nacionalsocijalista i nikad mu neće biti zamereno zbog

viška revnosti, čak i ako pogreši; ostali se, kako kaže Firer, *plaše da preskoče sopstvenu senku*." Ovo sam shvatio, ali sam takođe shvatio da nemam dara da dokučim skrivene namere, vidim šta se krije iza paravana; Tomas je i te kako posedovao taj dar i zato je vozio sportski kabriolet, dok sam se ja kući vraćao gradskom železnicom. Zatekao sam ga u *Neva grilu*, jednom od dobrih restorana u koje je rado odlazio. Cinično se smeškajući, pričao mi je o tome kakav je moral stanovništva, ako je suditi po Olendorfovim poverljivim izveštajima, čiju je kopiju dobijao: „Pada u oči da su ljudi dobro obavješteni o tobožnjim strogim tajnama, o programu eutanazije, istrebljenju Jevreja, logorima u Poljskoj, gasnim komorama, o svemu. Ti u Rusiji nikad nisi čuo za koncentracione logore u Lublinu ili Šleziji, ali i najbeznačajniji tramvajdžija u Berlinu ili Diseldorfu zna da tamo spaljuju logoraše. I uprkos zasipanju Gebelsovom propagandom, ljudi i dalje uspevaju da izgrade sopstveno mišljenje. Strane radio-stanice nisu jedino objašnjenje, jer se mnogi ipak plaše da ih slušaju. Ne, danas je cela Nemačka satkana od glasina, to je poput paukove mreže koja prekriva sve teritorije pod našom kontrolom, ruski front, Balkan, Francusku. Informacije se šire neverovatnom briznom. Najpromućurniji umeju međusobno da uporede te informacije kako bi izvukli zaključke koji su ponekad neverovatno precizni. Znaš li šta su nedavno uradili? U Berlinu su podmetnuli lažnu glasinu, zasnovanu na istinitim, ali izmenjenim informacijama, kako bi videli koliko će se brzo i na koji način proširiti. Čuli su je posle dvadeset četiri sata u Minhenu, Beču, Kenigzbergu i Hamburgu, a posle četrdeset osam u Lincu, Breslauu, Libeku i Jeni. Dođe mi da isto to uradim, ali tako što ću podmetnuti glasinu u Ukrajini, pa da vidim šta će se desiti. Ohrabruje ipak to što ljudi, uprkos svemu, i dalje podržavaju partiju i vlast, i dalje veruju u našeg Firera i *Endsiege*. Šta to pokazuje? Da nepunih deset godina posle dolaska partije na vlast nacionalsocijalistički duh postoji u svakodnevnom životu naroda. Prodro je u svaki kutak. On će, dakle, opstati čak i ako izgubimo rat.“ – „Razgovarajmo radije o tome kako da dobijemo rat, važi?“ Ne prestajući da jedem, rekao sam mu kakva sam uputstva dobio

i izložio opštu situaciju, onako kako sam je ja razumeo. Slušao me je pijući vino i sekući savršeno ispečen ramstek, čije je srce bilo ružičasto i sočno. Pojeo je sve iz tanjira i dolio vino pre nego što mi je odgovorio. „Dobio si vrlo zanimljiv posao, ali ti ne zavidim. Imam utisak da si se našao u nebranom grožđu i da ćeš nadrljati ako ne budeš pazio. Šta znaš o političkoj situaciji? Mislim na onu u zemlji.“ Ja sam takođe završio s jelom: „Ne znam bogzna šta o tome.“ – „E pa, morao bi da znaš. Ona se bitno promenila od početka rata. Kao prvo, rajhsmaršal je, po mom mišljenju, prošlost. Zbog neuspešnog odgovora Luftvafea na bombardovanje, njegove poslovične korumpiranosti i preterane upotrebe droge, niko više ne obraća pažnju na njega: on je samo statista, izvlače ga iz ormara kad neko treba da govori umesto Firera. Iako se silno trudio posle Staljingrada, dragi doktor Gebels je ispao iz igre. Sada je Šper zvezda u usponu. Kada ga je Firer postavio za ministra, svi su mu predviđali šest meseci; otada je utrostručio našu proizvodnju oružja i Firer mu uslišava sve zahteve. Osim toga, ispostavilo se da je taj mali arhitekta, kome su se svi podsmevali, vrstan političar i da je obezbedio sebi snažnu podršku: uz njega su Milh, koji za Geringa vodi Ministarstvo avijacije, i From, zapovednik rezervne vojske. Zašto je to u Fromovom interesu? On mora da obezbedi ljudstvo za Vermaht; svaki nemački radnik koga zameni strani radnik ili zarobljenik jeste vojnik više za Froma. Šper pak razmišlja samo o tome kako da poveća proizvodnju, a Milha zanima samo Luftvafe. Svi traže samo jedno: ljude, ljude, ljude. I rajhsfirer se onda suočava s problemom. Niko, razume se, ne može da kritikuje sam program *Endlösung*: to je lično Firer naredio, tako da ministarstva mogu samo da naglabaju o tome i nadaju se slanju jednog dela Jevreja u fabrike. Otkako je Tirerak pristao da prebaci zatvorenike u koncentracione logore, oni su postali važan rezervoar radne snage. U poređenju sa stranim radnicima, to nije bogzna šta, ali je ipak nešto. Rajhsfirer je, međutim, ljubomoran na nezavisnost SS-a, koju upravo Šper uporno nastoji da sačuva. Kad je rajhsfirer hteo da se u koncentracionim logorima naprave fabrike, Šper je otišao kod Firera i brže-bolje je odlučeno da se

logoraši pošalju u fabrike. Evo u čemu je problem: rajhsfirer oseća da je njegov položaj oslabljen, mora da pokaže dobru volju i pruži Šperu dokaze za to. Naravno, ako stvarno uspe da obezbedi više radnika za industriju, svi će biti zadovoljni. Ali tu, po mom mišljenju, postoji problem na unutrašnjem planu: vidiš, SS je neka vrsta rajha u malom, svako vuče na svoju stranu. Uzmi primer RSHA: Hajdrih je bio genije, jaka ličnost i izvanredan nacionalsocijalista, ali je rajhsfireru – uveren sam u to – laknulo kad je ubijen. Već je i to što je poslat u Prag bilo sjajna ideja: Hajdrih je to shvatio kao unapređenje, ali je jasno video da će morati da smanji uticaj na RSHA, naprosto zato što nije više u Berlinu. Njegova težnja ka osamostaljivanju bila je vrlo snažna, rajhsfirer nije hteo da dovede nekog novog na njegovo mesto. Ali tada su šefovi odeljenja počeli da vuku svaki na svoju stranu. Rajhsfirer je onda doveo Kalterbrunera da ih kontroliše, u nadi da će on sam nastaviti da kontroliše Kalterbrunera, koji je jedna budaletina. Ali videćeš da će to opet krenuti iz početka: to zahteva sam taj položaj, a ne čovek koji se na njemu nalazi. Tako je i sa ostalim odeljenjima i divizijama. *Alte Kämpferi*⁴ su naročito brojni u IKL-u: tamo čak i rajhsfirer mora oprezno da postupa.“ – „Ako sam dobro shvatio, rajhsfirer hoće da sprovede reforme a da ne izazove previranja u IKL-u?“ – „Ili uopšte ne haje za reforme, nego hoće da ih iskoristi kako bi neposlušnike doveo u red. U isti mah, mora da pokaže Šperu kako je voljan da saraduje s njim, a da mu pritom ne dozvoli da dirne u SS ili mu umanjí povlastice.“ – „To je stvarno pipavo.“ – „Ah! Brant ti je lepo rekao: analitički duh i osećaj za diplomatiju.“ – „Rekao je i preduzimljivost.“ – „Naravno! Ako smisliš rešenja, čak i za probleme koji ti nisu neposredno predočeni, ali rešenja koja su u skladu sa rajhsfirerovim ključnim interesima, zajemčena ti je uspešna karijera. Ali ako kreneš sa birokratskim romantizmom i hoćeš sve da okreneš naglavačke, vrlo brzo ćeš se naći u nekom vašljivom nadležstvu SD-a u nekoj zabiti u Galiciji. Dakle, pazi: ako mi ponovo uradiš ono što si mi uradio u Francuskoj, pokajaću se

⁴ Nem.: stari borci, termin koji se odnosi na ljude koji su se rano učlanili u Nacističku partiju. (Prim. prev.)

što sam te izvukao iz Staljingrada. Čovek mora da zasluži to što je ostao živ.“

Ovo upozorenje, podrugljivo i strašno u isti mah, mučno je potvrdilo i kratko pismo koje sam dobio od sestre. Kao što sam i pretpostavljao, otišla je u Antib odmah posle našeg telefonskog razgovora:

Makse, policija je govorila o nekom psihopati ili lopovu ili čak o obračunu. Oni, naime, ništa ne znaju. Rekli su mi da istražuju Aristidove poslove. Bilo je grozno. Postavili su mi svakojaka pitanja o porodici: pričala sam im o tebi, ali sam, ne znam zašto, dobro pazila da im ne kažem kako si bio tamo. Ne znam zašto sam to uradila, ali sam se bojala da te ne uvalim u nevolju. Uostalom, zašto bih im i rekla? Otputovala sam odmah posle sahrane. Priželjkivala sam da budeš tamo, a istovremeno sam se užasavala pomisli da ćeš doći. Bilo je tužno, i jadno, i zastrašujuće. Sahranjeni su zajedno na opštinskom groblju. Osim mene i policajca koji je došao da vidi ko prisustvuje sahrani, bili su još samo sveštenik i nekolicina Aristidovih starih prijatelja. Otišla sam odmah posle toga. Ne znam šta drugo da ti napišem. Užasno sam tužna. Čuvaj se.

Blizance nije ni pomenula: posle njene burne reakcije preko telefona, to me je začudilo. Još više me je začudilo odsustvo sopstvene reakcije: to pismo u kome je moja sestra govorila o svom strahu i bolu delovalo je na mene kao požuteli jesenji list, koji je otpao i uvenuo pre nego što je dotakao tlo. Nekoliko minuta nakon što sam ga pročitao, ponovo sam razmišljao o problemima na poslu. Pitanja koja su me pre samo nekoliko nedelja proganjala i koja mi nisu davala mira, sada su stajala preda mnom poput niza zatvorenih i nemih vrata; pomisao na moju sestru bila je poput ugašene peći koja miriše na hladan pepeo, a pomisao na majku poput mirnog, zapuštenog groba. Ta neobična potištenost

uvlačila se u sve aspekte mog života: gazdaričino kinjenje me nije pogađalo, seksualna želja je bila samo davna uspomena, a strah od budućnosti lakomislen i izlišan luksuz. U takvom se stanju nalazim manje-više i danas i ono mi prija. Bio sam potpuno zao-kupljen poslom. Razmišljao sam o Tomasovim savetima: činilo mi se da nije ni svestan koliko je u pravu. Tirtgarten je krajem meseca procvetao, drveće je pokrilo drskim zelenilom grad koji je još bio siv, otišao sam da posetim kancelarije divizije D, nekadašnjeg IKL-a, u Oranijenburgu, nedaleko od koncentracionog logora Zaksenhauzen: duge, bele i čiste zgrade, staze koje kao da su bile iscrtane pomoću lenjira, uske i duge leje koje su brižljivo okopavali i plevili dobro uhranjeni zatvorenici u čistim uniformama, dinamični, motivisani oficiri koji su imali pune ruke posla. Ljubazno me je primio brigadefirer Glik. On je govorio mnogo i brzo i ta bujica nerazumljivih reči bila je u suprotnosti sa efikasnošću kojom je odisalo njegovo kraljevstvo. Nije sagledavao celinu, dugo i uporno se zadržavao na beznačajnim birokratskim pojedinostima, navodio mi je nasumično odabrane, pogrešne podatke koje sam ja zapisivao iz puke učtivosti. Na svako iole precizno pitanje, uvek je isto odgovarao: „Oh, bilo bi bolje da to vidite sa Libehenšelom.“ Osim toga, bio je srdačan, sipao mi je francuski konjak i ponudio me keksom. „Moja žena ga je napravila. Ume da se snađe i pored restrikcija, ona je čudo od žene.“ Očigledno je želeo da me se otarasi što pre, ali da pritom ne uvredi rajhsfirera, pa da ponovo utone u mrtvilo i nastavi da jede keks. Odlučio sam da budem kratak; čim sam začutao, pozvao je svog ađutanta i sipao mi poslednju čašu konjaka: „U zdravlje našeg dragog rajhsfirera.“ Liznuo sam konjak, spustio čašu, pozdravio ga i pošao za vodičem. „Videćete“, dobacio mi je Glik dok sam izlazio, „Libehenšel će znati odgovor na sva vaša pitanja.“ Bio je u pravu: njegov zamenik, tužan i umoran čovečuljak koji je bio i načelnik Centralnog biroa divizije D, koncizno mi je, vispreno i realistično opisao situaciju i sprovođenje usvojenih reformi. I ranije sam znao da je on pripremio većinu naređenja koja su nosila Gliksov potpis: sada mi je bilo jasno i zašto. Po Libehenšelovom mišljenju, *Kommandanten* su

bili odgovorni za dobar deo problema: „Nemaju mašte i ne znaju kako da sprovede naša naređenja. Situacija se potpuno promeni kad se pojavi neki iole motivisani komandant. Imamo, međutim, veliki manjak osoblja i ne možemo da zamenimo postojeće kadrove.“ – „Zar medicinski kadar ne može da nadomesti taj manjak?“ – „Kad završite razgovor sa mnom, sastaćete se sa doktorom Lolingom i sve će vam biti jasno.“ I zaista, sat vremena koje sam proveo sa štabartenfirerom dr Lolingom nije mi omogućio da saznam bogzna šta o problemima medicinskih jedinica u KL-u, ali sam, iako već otupeo od dosade, shvatio zašto one ne mogu da deluju samostalno. Loling, čije je odeljenje bilo nadležno za sve zdravstvene strukture u logoru, bio je čovek u godinama, vlažnih očiju i zbrkanog uma, koji je bio ne samo alkoholičar već je, kako se otvoreno pričalo, svakodnevno koristio i zalihe morfijuma. Nije mi bilo jasno kako takav čovek može i dalje da bude u SS-u, a pogotovo kako može da se nalazi na odgovornom položaju. Mora da je uživao zaštitu u partiji. Ipak sam dobio hrpu vrlo korisnih izveštaja: u nedostatku boljeg i da bi sakrio svoju nesposobnost, Loling je sve vreme naručivao izveštaje od podređenih; nisu svi ti ljudi bili kao on, među njima je bilo i sposobnih.

Ostao je Maurer, tvorac i načelnik Službe za organizaciju rada – *Arbeitzeinsatz* – na organizacionoj tabeli WVHA označene kao odeljenje D II. Iskreno govoreći, mogao sam i da preskočim ostale susrete, čak i onaj s Libehenselom. Oswald Pol je izvukao štabartenfirera Gerhara Maurera, još mladog čoveka, bez diploma, ali sa solidnim profesionalnim iskustvom u računovodstvu i upravljanju, iz neke mračne kancelarije nekadašnje uprave SS-a i on je brzo pokazao administrativne sposobnosti, preduzimljivost i smisao za birokratsku stvarnost. Kad je IKL došao pod njegovo okrilje, Pol je tražio da se osnuje D II kako bi se centralizovala i racionalizovala eksploatacija radne snage u logorima. Kasnije sam se, s istim zadovoljstvom, još nekoliko puta video s njim i redovno smo se dopisivali. Za mene je on u izvesno meri predstavljao idealnog nacionalsocijalistu koji mora da ima *Weltanschauung*, ali i rezultate u radu. A za Maurera su konkretni i merljivi rezultati bili

smisao života. Premda nije lično smislio sve mere koje je sprovodio *Arbeitseinsatzu*, napravio je impresivan sistem za prikupljanje statističkih podataka kojim su sada bili obuhvaćeni svi logori WVHA. Strpljivo mi je objasnio kako funkcioniše taj sistem, posebno mi opisujući standardizovane i unapred odštampane formulare koje je svaki logor morao da popuni i vrati, pokazujući mi najvažnije brojeve i objašnjavajući kako se oni pravilno tumače: kad su se tako posmatrali, ti brojevi su postajali razumljiviji od narativnih izveštaja; pošto su bili međusobno uporedivi i pošto su sadržali ogroman broj informacija, Maurer je mogao da prati, ne izlazeći iz kancelarije, u kojoj se meri naređenja sprovode i koliko su delotvorna. Na osnovu tih podataka mogao je da potvrdi Libehenšelovu dijagnozu. Oštro je govorio o reakcionarnom stavu komandanata, „upućenih u Ajkeov metod“, sposobnih da obavljaju svoje nekadašnje represivne i policijske poslove, ali, sve u svemu, ograničene i nevešte, nesposobne da prihvate tehnike modernog upravljanja, prilagođene novim potrebama: „Ti ljudi nisu loši, ali ne mogu da drže korak s onim što se od njih sada traži.“ Sam Maurer je imao samo jedan cilj: da postigne maksimalni radni kapacitet koncentracionih logora. Konjak mi je poslužio tek kad sam se spremao da krenem i na rastanku mi je srdačno stegao ruku: „Mnogo mi je drago što je rajhsfirer najzad pokazao veće zanimanje za ove probleme. Moja kancelarija vam je na raspolaganju, šturmbanfireru, možete uvek da računate na mene.“

Vratio sam se u Berlin i sastao sa svojim starim poznanikom Adolfom Ajhmanom. Lično me je dočekaao u prostranom predvorju zgrade u kojoj je bilo njegovo odeljenje, u Kurfirstenstrasse: prešao je sitnim koracima, u teškim jahaćim čizmama, preko uglačanih mermernih pločica i srdačno mi čestitao na unapređenju. „Vi ste takođe unapređeni“, čestitao sam i ja njemu. „U Kijevu ste bili šturmbanfirer.“ – „Da“, odgovorio je zadovoljno, „to je tačno, ali ste vi u međuvremenu dobili dva širita... Hajdete, hajdete.“ Uprkos višem činu, delovao mi je neobično užurbano,

ljubazno. Možda je bio pod snažnim utiskom činjenice da me šalje rajhsfirer. U kancelariji se zavalio u stolicu, prekrstio noge, nehajno odložio kapu na gomilu fascikli, skinuo naočare sa debelim staklima i počeo da ih briše maramicom, pozvavši istovremeno sekretaricu: „Frau Verlman! Donesite, molim vas, kafu.“ Zabavljala me je ta predstava: Ajhman je bio samouvereniji nego u Kijevu. Podigao je naočare prema prozoru, pažljivo ih osmotrio, protrljao, a zatim ponovo stavio. Izvukao je kutiju ispod debelog klasera za dokumenta i ponudio me holandskim cigaretama. Držeći upaljač, mahao je rukom pokazujući na moje grudi: „Dobili ste mnogobrojna odlikovanja, čestitam vam još jednom. Boravak na frontu je prednost. Ovde, u pozadini, nemamo priliku da budemo odlikovani. Šef moje službe mi je dodelio Gvozdeni krst, ali stvarno samo zato da bih bar nešto dobio. Jeste li znali da sam se dobrovoljno prijavio u Operativnu grupu? C.⁵ je, međutim, naredio da ostanem. 'Neophodni ste mi', rekao mi je. *Zu Befehl*, rekao sam, ionako nisam imao izbora.“ – „Ipak ste na dobrom položaju. Vaš referat je jedan od najvažniji u policiji.“ – „Da, ali ne mogu nikako da napredujem. Referat treba da vodi regirungsgrat ili obergirungsgrat ili neki odgovarajući čin SS-a. Načelno, na ovom mestu ne mogu da doguram dalje od oberšturbambanfire-ra. Žalio sam se šefu svoje službe: odgovorio mi je da zaslužujem unapređenje, ali ne želi probleme sa ostalim šefovima.“ Iskrio je usne. Golo čelo mu se presijavalo na svetlosti lampe na tavanici, koja je bila upaljena iako je bio dan. Sekretarica u podmaklim godinama ušla je s poslužavnikom i dve šolje koje su se pušile i koje je spustila ispred nas. „Mleko? Šećer?“, upitao je Ajhman. Odmahnuo sam glavom i pomirisao šolju. To je bila prava kafa. Dok sam duvao u nju, Ajhman me je iznenada upitao: „Odlikovani ste za *Einsatzaktion*?“ Njegove žalopojke su počele da me živciraju; hteo sam da privedem posetu kraju. „Ne“, odgovorio sam. „Posle sam bio stacioniran u Staljingradu.“ Ajhmanovo lice

⁵ Hajdrih je tražio od svojih najbližih saradnika da ga tako oslovljavaju, skraćeno od *der Chef* (šef). (Prim. aut.)

se smrklo, odsečnim pokretom je skinuo naočare. „*Ach so*“,⁶ rekao je ustavši. „Bili ste u Staljingradu. Moj brat Helmut je tamo poginuo.“ – „Žao mi je. Primite moje saučešće. Vaš stariji brat?“ – „Ne, mlađi. Imao je trideset tri godine. Naša majka se još nije oporavila od toga. Junački je poginuo, obavljajući svoju dužnost za Nemačku. Žao mi je“, dodao je teatralno, „što nisam i ja bio te sreće.“ Iskoristio sam priliku da kažem: „Da, ali Nemačka od vas traži druge žrtve.“ Ponovo je stavio naočare i otpio gutljaj kafe. Onda je zgnječio cigaretu u pepeljari: „U pravu ste. Vojnik ne bira mesto gde će biti. Šta, dakle, mogu da učinim za vas? Ako sam dobro razumeo pismo oberšturmfirera Branta, dobili ste zadatak da proučite *Arbeitseinsatz*, je l' tako? Nije mi baš najjasnije kakve to ima veze s mojim službama.“ Izvadio sam nekoliko listova iz tašne od skaja. (Imao sam neprijatan osećaj svaki put kad sam nešto radio s tom tašnom, ali zbog štednje nisam uspeo da pronađem neku drugu. Tražio sam savet od Tomasa, ali mi se on nasmejao u lice: „Ja sam hteo da mi ceo kancelarijski pribor bude od kože, znaš, sa držačima za dokumenta i olovke. Pisao sam u Kijev jednom prijatelju koji je bio sa mnom u grupi i koji je i dalje bio BdS,⁷ i pitao može li to da mi obezbedi. Odgovorio mi je da u Ukrajini, otkako su pobijeni svi Jevreji, ne mogu više da naprave ni par čizama.“) Ajhman me je posmatrao nabirući obrve. „Jevreji o kojima vi brinete danas su jedan od glavnih izvora iz kojih *Arbeitseinsatz* može da crpi ljude kako bi obnovio radnu snagu“, objasnio sam mu. „Osim njih, tu su i strani radnici osuđeni zbog sitnih prestupa i politički izgnanici iz zemalja pod našom kontrolom. Svi ostali izvori, ratni zarobljenici ili zločinci koje je prebacilo Ministarstvo pravde, manje-više su iscrpljeni. Želeo bih da imam sveobuhvatni uvid u vaše operacije, a naročito u vaše planove za budućnost.“ Dok me je slušao, neobičan tik mu je krivio levi ugao usta; imao sam utisak da žvaće jezik. Ponovo se zavalio u stolicu, napravio trougao od dugih šaka prekrivenih

⁶ Nem.: tako znači. (Prim. prev.)

⁷ Nem.: skraćeno od *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* (zapovednik Bezbednosne policije i službe bezbednosti). (Prim. prev.)

venama, uperivši kažiprste uvis. „Dobro, dobro. Objasniću vam. Kao što znate, u svakoj zemlji na koju se odnosi *Endlösung* nalazi se predstavnik mog referata, podređen BdS-u, ukoliko je zemlja okupirana, ili policijski ataše u ambasadi, ako je to saveznička zemlja. Odmah ću vam skrenuti pažnju da SSSR nije u mojoj nadležnosti. Što se tiče mog predstavnika u Generalnom gubernatorstvu, on ima zanemarljivu ulogu.“ – „Otkud to?“ – „Za jevrejsko pitanje u Generalnom gubernatorstvu nadležan je SSPF u Lublinu grupenfirera Globočnika, koji polaže račune samom rajhsfireru. Državne policije se to, dakle, ne tiče.“ Stisnuo je usne: „Ako se zanemare neki izuzeci, koji tek treba da budu rešeni, može se reći da je Rajh *judenrein*.⁸ Što se tiče drugih zemalja, sve zavisi od razumevanja koje nacionalne vlasti imaju za rešavanje jevrejskog pitanja. Zato svaka zemlja predstavlja, u neku ruku, zaseban slučaj koji mogu da vam izložim.“ Primetio sam da se njegova ionako neobična mešavina austrijskog naglaska i berlinskog žargona komplikuje izuzetno zamršenom birokratskom sintaksom čim bi počeo da priča o svom radu. Govorio je teatralno i jasno, birajući reči, ali mi je ponekad bilo teško da pratim smisao njegovih rečenica. Činilo se da se i on pomalo gubi u njima. „Uzмите primer Francuske, gde smo, ako se tako može reći, mogli da počnemo da radimo prošlog leta kada su francuske vlasti, vođene našim stručnjacima i savetima i željama Ministarstva spoljnih poslova, uh, da tako kažem, pristale da sarađuju i, pre svega, kada je *Reichbahn* to dozvolio, da nam obezbede neophodan prevoz. Tako smo mogli da počnemo i u početku je čak zabeležen uspeh, jer su Francuzi pokazivali veliko razumevanje, a zatim zahvaljujući pomoći francuske policije, bez koje, naravno, ne bismo mogli ništa da uradimo, zato što mi nemamo resurse, a *Militärbefehlshaber*⁹ ih sigurno ne bi obezbedio, dakle, pomoć francuske policije bila je ključni element, zato što su oni hapsili Jevreje, a mi smo ih prebacivali i to su, uzgred budi rečeno, radili revnosno, pošto smo mi zvanično tražili samo Jevreje starije od šesnaest godina

⁸ Nem.: očišćen od Jevreja. (Prim. prev.)

⁹ Nem.: vojni zapovednik. (Prim. prev.)

– za početak, razume se – ali oni nisu hteli da ostave decu bez roditelja, što je razumljivo, pa su nam ih sve davali, čak i siročad – ukratko, ubrzo smo shvatili da nam isporučuju samo Jevreje iz inostranstva, morao sam čak da otkážem transport iz Bordoa, zato što nisu pronašli dovoljno tih Jevreja iz inostranstva da bi ga popunili, to je bio pravi skandal, jer što se tiče njihovih Jevreja, onih koji su francuski građani i to odavno, hoću da kažem, e pa, kao što vidite, to su odbijali. Nisu hteli i tu nismo mogli ništa da učinimo. Ministarstvo spoljnih poslova tvrdi da je sam maršal Peten bio prepreka, uzalud mu je objašnjavano, nije vredelo. A onda se, od novembra, situacija, razume se, potpuno promenila zato što nas svi ti dogovori i francuski zakoni nisu nužno obavezivali, ali smo čak i tada, kao što sam vam rekao, imali probleme s francuskom policijom, koja nije više htela da sarađuje, neću da se žalim na her Buskea, i on je imao svoja naređenja, uostalom, nismo mogli da pošaljemo nemačku policiju da kuca na vrata, *de facto*, u Francuskoj, dakle, nema napretka. Osim toga, mnogi Jevreji su prešli u italijanski sektor i to stvarno predstavlja problem, pošto Italijani nemaju nimalo razumevanja, isti problem imamo svuda, u Grčkoj i Hrvatskoj, gde su oni nadležni, tamo štite Jevreje i to ne samo svoje već sve. To je pravi-pravcati problem, koji ne prevazilazi samo moje nadležnosti, uostalom, mislim da se o tome raspravljalo na najvišem nivou, na najvišem koji postoji, i Musolini je navodno odgovorio da će se pobrinuti za to, ali to očigledno nije prioritet – zar ne? – a na nižim nivoima, onima s kojima mi imamo posla, tamo je očigledna birokratska opstrukcija, odugovlače i – ja se razumem u to – nikad ne kažu 'ne', ali je to nalik na živi pesak, ništa se ne dešava. Tako stoje stvari s Italijanima.“ – „A druge zemlje?“ upitao sam. Ajhman je ustao, stavio kapu na glavu i dao mi znak da pođem za njim: „Dodite. Pokazaću vam.“ Otišao sam s njim do druge kancelarije. Prvi put sam primetio njegove noge, zakrivljene kao kod jahača. „Jašete li, her oberšturmfireru?“ Ponovo je iskrivio lice: „Bavio sam se time u mladosti. Sad više nemam previše prilika za to.“ Pokucao je na vrata i ušao. Nekoliko oficira je ustalo i pozdravilo

ga. Uzvratio im je pozdrav, prošao kroz prostoriju, pokucao na druga vrata i ušao. U dnu prostorije, za pisačim stolom, sedeo je šturmbanfirer; a unutra su bili i sekretarica i jedan podoficir. Svi su ustali kad smo ušli. Lepa plavokosa glupača, visoka i mišićava, utegnuta u uniformu šivenu po meri, podigla je ruku i žustro uzviknula: „*Heil!*“ Uzvratili smo joj pozdrav, a zatim smo prišli stolu. Ajhman me je predstavio, a onda se okrenuo prema meni: „Šturmbanfirer Ginter je moj stalni zamenik.“ Ginter me je ćutke odmerio, pa je upitao Ajhmana: „Šta mogu da učinim za vas, her oberšturmbanfireru?“ – „Izvinite što vas uznemiravam, Ginteru. Hteo sam da mu pokažem vašu tabelu.“ Ginter se bez reči odmakao od stola. Iza njega se, na zidu, nalazio veliki višebojni grafikon. „Vidite“, objasnio mi je Ajhman, „organizovana je po zemljama i svakog meseca se unose najnoviji podaci. Levo imate ciljeve, a zatim ukupne brojeve koji govore o ostvarivanju cilja. Već na prvi pogled vidite da smo blizu cilja u Holandiji, da smo na pedeset odsto u Belgiji, ali da smo u Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj i dalje blizu nule. U Bugarskoj ih je bilo nekoliko hiljada, ali je to varka: pustili su nas da evakuišemo Jevreje sa teritorija koje su oni zauzeli 1941, u Trakiji i Makedoniji, ali ne smemo da diramo one u Staroj Bugarskoj. Pre nekoliko meseci, mislim u martu, to smo ponovo zvanično tražili od njih, AA im je uputio zahtev, ali su oni opet odbili. Pošto je to pitanje neprikosновенosti državne vlasti, svi traže jemstvo da će to uraditi i njihovi susedi, to jest Bugari hoće da Rumuni počnu prvi, Rumuni hoće da Mađari počnu prvi, a Mađari da Bugari počnu ili nešto slično. Posle Varšave smo bar mogli da im objasnimo koliko je opasno imati toliko Jevreja u zemlji, to je leglo partizana, mislim da ih je to uplašilo. Naš trud nije, međutim, još urodio plodom. U Grčkoj smo počeli u martu, tamo imam jedan specijalni odred, trenutno je u Solunu, i vidite da ide prilično brzo, posao je već maltene završen. Ostaće nam Krit i Rodos, oni nisu problem, ali već sam vam rekao kako je u italijanskoj zoni, Atini i ostatku zemlje. Postoje, naravno, i svi tehnički problemi koji to prate, ne samo diplomatski problemi,

to bi bilo previše lako, ne, tu je, pre svega, problem transporta, to jest prevoznih sredstava, dakle, dodeljivanje vagona i – kako da kažem – vremena na prugama, čak i kada bismo imali vagon. Dešava se, na primer, da postignemo dogovor s nekom vladom, imamo Jevreje, a da je onda *Transportsperre* blokiran zbog ofanzive na Istoku ili nečeg sličnog i ništa više ne može da se prebaci u Poljsku. S druge strane, kad je mirno, to ide brzo. U Holandiji ili Francuskoj sve je centralizovano u tranzitnim logorima i pušta se malo-pomalo, kad ima prevoza i u zavisnosti od mogućnosti prijema, koje su takođe ograničene. S druge strane, odlučeno je da se u Solunu sve obavi odjednom, je'n, dva, tri i gotovo. Od februara stvarno imamo mnogo posla, obezbeđen je prevoz i dobio sam naređenje da ubrzam stvari. Rajhsfirer hoće da to bude završeno ove godine i da se više ne priča o tome.“ – „Da li je to izvodljivo?“ – „Tamo gde to zavisi od nas, jeste. Hoću da kažem, prevoz je i dalje problem, isto kao i finansijska sredstva, zato što železnici, znate, moramo da platimo za svakog putnika, a ja nemam budžet za to, moram da se snalazim. Koristi se rad Jevreja, to je odlično, ali železnica prihvata samo plaćanje u rajhsmarkama ili eventualno zlotima, ako ih šaljemo u GG, ali u Solunu imaju drahme, koje je nemoguće promeniti na licu mesta. Moramo, dakle, da se snalazimo, ali mi to umemo da radimo. Tu su onda, naravno, i diplomatska pitanja: ako me Mađari odbiju, ja ne mogu ništa da učinim, to ne zavisi od mene, onda je na her ministru Fon Ribentropu da to vidi sa rajhsfirerom, nije na meni.“ – „Shvatam.“ Malo sam proučio tabelu. „Ako sam dobro razumeo, razlika između brojeva u koloni za april i brojeva na levoj strani predstavlja mogući broj ljudi podložan različitim komplikacijama koje ste mi izložili.“ – „Tako je. Ali imajte na umu da su to ukupni brojevi, to jest da veliki deo ionako ne zanima Službu za organizaciju rada, pošto su to, znate, starci ili deca ili šta ja znam ko, pa od tog broja morate dobar deo da odbijete.“ – „Koliko, po vašem mišljenju?“ – „Ne znam. To biste morali da vidite sa WVHA, prijem i selekcija su njihova briga. Moja odgovornost prestaje kad voz krene, o

ostalom ne mogu da govorim. Mogu vam, međutim, reći da RSHA smatra kako bi broj Jevreja koji se privremeno čuvaju za rad morao što više da se smanji: vidite, ako okupljamo Jevreje na jednom mestu, mogla bi da nam se ponovi Varšava, to je opasno. Mislim da je to pitanje za grupenfirera Milera, šefa moje službe, i obergruppenfirera Kalterbrunera.“ – „Shvatam. Možete li da mi dostavite kopiju ovih tabela?“ – „Svakako, svakako. Sutra ću vam ih poslati. Ali, kao što sam vam već rekao, nemam brojeve za SSSR i GG.“ Dok smo se spremali da izađemo, Ginter, koji nije izustio ni reč, još jednom nas je pozdravio gromoglasnim uzvikom: „*Heil Hitler!*“ Vratio sam se sa Ajhmanom u njegovu kancelariju kako bi mi objasnio još ponešto. Kad sam krenuo, ispratio me je. U predvorju se malo naklonio i rekao: „Šturmbanfireru, hteo bih da vas pozovem da dođete kod mene uveče, u toku ove nedelje. Ponekad se izvodi kamerna muzika. Moj hauptšarfirer Bol svira prvu violinu.“ – „Ah. Baš lepo. A vi? Šta vi svirate?“ – „Ja?“ Istegao je vrat i podigao glavu kao neka ptica. „Takođe violinu, drugu violinu. Nažalost, ne sviram tako dobro kao Bol, pa sam mu prepustio to mesto. C., mislim na obergruppenfirera Hajdriha, a ne na obergruppenfirera Kalterbrunera – koga dobro poznajem, mi smo zemljaci, uostalom, on me je uveo u SS i seća se toga – dakle, *der Chef* prelepo je svirao violinu. Da, stvarno, prelepo, bio je vrlo darovit. On je bio čestit čovek koga sam mnogo poštovao. Vrlo... brižan, čovek koji je duboko u sebi patio. Nedostaje mi.“ – „Slabo sam ga poznavao. A šta svirate?“ – „Trenutno? Pre svega Bramsa. I malo Betovena.“ – „A ne Baha?“ Ponovo je stegao usne: „Baha? Ne volim ga mnogo. Smatram da je suvoparan, previše... proračunat. Ta muzika je sterilna, ako hoćete, vrlo je, naravno, lepa, ali nema dušu. Više volim muziku romantizma, ona me ponekad uzbudi, da, ponese.“ – „Nisam siguran da delim vaše mišljenje o Bahu. Ali rado prihvatam vaš poziv.“ Nervirao sam se zbog pomisli da ću otići tamo, ali nisam želeo da ga povredim. „Dobro, dobro“, rekao je stegavši mi ruku. „Videću sa ženom i pozvaću vas. I ne brinite za dokumenta. Sutra ćete ih dobiti, imate moju reč oficira SS-a.“